

ЯЗИЧНИЦЬКІ СВЯТИНІ ЗАЛУЖЖЯ

Від Підкаменя, що біля Бродів через Чорний ліс, околиці Збаража і аж до Збруча тягнеться пасмо пагорбів, які тут називають горами, — Медобори. Вони природною межею відділяють Галичину від Волині та Поділля (як радше політико-адміністративні утворення минувшини). Медобори цікаві тим, що тут збереглися давні святилища — наприклад, між містами Гусятин і Сатанів археологи відкрили кілька культових городищ і супутніх їм поселень — люди в давнину влаштовували святилища на панівних в околиці вершинах [8], [10]. Найвідоміші з них, оповиті таємницями, здогадками, міфами й навіть сучасними фантазіями, утворюють так званий Збручанський культовий центр. Тим не менше, святилища розташовані чи не по всій гряді Медоборів, що дозволяє говорити про Медобірський комплекс святилищ.

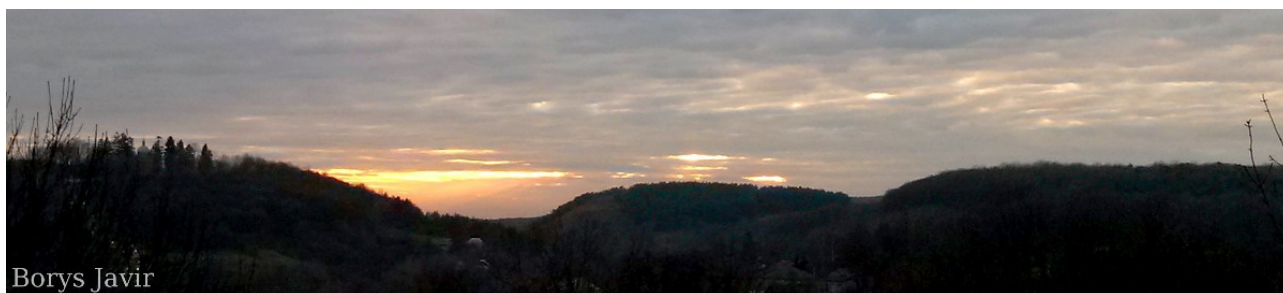
Одним із таких святилищ є печери коло села Залужжя, що поблизу міста Збаража.

Печери Залужжя

Там, де широка долина Гнізної розтинає Медобірський кряж, розкинулися оселі Старого Збаража (з одного боку) та Залужжя (з іншого). Скелі та ліс нависають над річкою, з одного боку якої зеленіють гори Довбуша та Бабина, з другого — Монастирок і Замкова. В далекі часи град Збараж стояв на товтровій горі біля с. Старий Збараж, яку називають Княжа, Замкова, Підзамча чи Скала (різні частини гори мають різні назви). На ній донедавна зберігалися руїни замку 9-14 століть із залишками так званої «Конарової стіни» (первісна висота була 20м, товщина 3м). Там можна знайти уламки старовинного посуду, наконечники списів та стріл [5], [6].

Тепер поселення під горою називається Старим Збаражем, а за широкими луками, які розкинулися по обидва боки річки, розташоване поселення із відповідною назвою — Залужжя.

Згадані гори утворюють наче підкову, в долині якої й починається річка Гнізна. Гора Довбуша — товтрова гора біля села Залужжя, розташована на лівому березі річки Гнізна, обіч Бабиної Гори (сполучені між собою), висота - 405 метрів. Про зв'язок назви з іменем Олекси Довбуша відомостей немає, а у Збаражі назву трактують від родини братів Шмигельських, які проживали коло гори - в народі їх називали Довбушами. Бабина Гора — товтрова гора, на якій розкопано фундамент, де стояла фігура ідола. Чернеча Гора — товтрова гора на південний схід від села Залужжя в сторону Старого Збаража. У 14-16 століттях тут стояв монастир св. Онуфрія, знищений татарами у 1589 році (збереглися руїни фундаменту) [5].

Borys Javir

вид на гори з ліва на право: Замкова, Довбуша, Бабина

Дуже цікава Бабина гора, на якій в минулому столітті клуб спелеологів Михайла Сохацького, директора Борщівського краєзнавчого музею провів ряд археологічних досліджень. При розкопках валу, що оточував гору, знайдено ґрунтові поховання 9-10 століть, керамічні вироби, уламки зброї та інші предмети. А на самій горі було виявлено фундамент язичницької святини слов'ян, яка могла бути основою гіпотетичного ідолу Баби [6].

Саме на північних схилах цієї гори розташовані печери, які й ідентифіковані із залишками язичницького святилища. Печери мають два входи, які знаходяться на правому березі одного з витоків річки Гнізна (приблизно 1 км до річки), і вище рівня річки на 80 метрів в горі гряді гір Бабина-Довбушева. Гора в районі печери вкрита лісом (більшість дерев — молоді) [2]. Перед печерами, коло стежки, яка з'єднує їх, є високий камінь трикутної форми. За час, відколи тут стоїть, він заріс мохом і в лісі виділяється зеленню [11].

камінь на стежці між печерами

Урочище, в якому розташовані печери, має складний рельєф. Між крайніми точками печерного комплексу є орієнтовно 100 метрів. Східна частина означена тим, що перед печерою є підняття (штучний насип) з майданчиком [2], [11]. «Східна» печера є невеликою, має дві кімнати. Як стати лицем до входу, то права кімната більша, стеля її вища. Ліва кімната менша і її стеля трохи нижча. Між кімнатами є перегородка, в якій зроблено прохід. У печері видно сліди людської праці — певною мірою вона рукотворна (вирублена в тріщині скали).

вхід у "східну" печеру

вид з глибини більшої кімнати

Насип із майданчиком, що перед печерою, добре видно із стежки. Сам майданчик має до десяти кроків у діаметрі. В його центрі - залишки вогнища. Це могло бути капище чи жертовник.

вид на насип та вхід у печеру із західного боку

Майже у центрі комплексу розташована друга печера. Вона має суттєво складнішу будову: своєрідні сіни, дві галереї та кімнати. До входу веде стежка, яка піднімається вгору від майданчика внизу. Враховуючи, що вхід розташований у прямовисній скалі, а підйом до нього різкий, можна припустити, що обвал частини породи було зроблено навмисне, аби полегшити доступ до входу [11].

вище впалих дерев та покритих мохом каменів чорніється вхід у печеру

Прохід має вигляд витягнутої горизонтально ущелини, досить низький. Опісля стеля підвищується — починається зала. Навпроти входу є великий камінь, який є перегородкою

між першою і другою залами. До другої зали ведуть два проходи — ліворуч від каменя стрімкий витягнутий вертикально і праворуч від каменя трубоподібний, але пологий.

вид з “сіней” на вихід з печери

Нижче лівого проходу є хід вниз, від якого є доступ до кімнати з невисокою стелею. Далше є невелика галерея, яка закінчується двома кімнатами. В більшій з них при обробітку каменя були залишені виступи у материку, які могли б бути лавами/ліжками. Менша кімната є невеликою, за рівнем нижча від сусідньої. Нижче правого проходу розташований вхід у галереї. Він вузький, трубоподібний, витягнутий горизонтально [11].

вид на “праву” галерею, праворуч — низький вхід згори

Одна галерея відходить праворуч. Вона низька, але завершується округлою кімнатою, стеля якої вища, ніж стеля коридору. Також з кімнати йде хід вгору, який закінчується у щілині в скалі.

вид на коридор з “правої” кімнати

Друга галерея йде ліворуч. Її стеля висока — коло трьох метрів. Вона переходить у залу, з лівої сторони якої є кам'яний стіл (кам'яна плита, яка помітно виступає із материка). Ліворуч від столу, паралельно до «лівої» галереї є невеликий хід, який тягнеться в глибину породи не більше, ніж на 2 метри. «Ліва» галерея доволі довга і йде в глибину материка та понижується у рівні, закінчується тупиком. В кінці галереї витесано голову коня [11].

вид на “ліву” галерею, ліворуч — виступ кам'яного “столу”

на першому плані — кам'яний “стіл”

“ліва” галерея

голова коня

В давніх народів був поширений «культ коня» - з мотивів як господарських, так і доволі далеких від практичних. Різноманітні божества мали фізичні втілення в образах коней/кобил - наприклад, галльська богиня Епона (богиня-покровителька коней; причому варто пам'ятати про вплив галлів на Галичину), слов'янські боги Перун та Світовид (уявлялися на білих конях). В Арконі, Звенигороді, наприклад, тримали ритуальних коней. Слов'яни коней використовували для ворожінь [4], [8]. Цілком можливо, що голова коня могла мати культове призначення. Правда, на жаль, наразі немає даних щодо ймовірної технології обробітку каменю в печері та часу створення як галерей, так і власне фігури голови.

Галереї зорієнтовані строго за сторонами світу - «ліва» йде на південь, «права» - на північ [11]. На всіх стінах печери видно сліди ручної праці. Творці цих кімнат, певно, приклали значні зусилля, аби виїняти великий об'єм каменю через дуже вузькі проходи (тобто, суто промисловий видобуток каменю виключається). Печера могла будуватися для тимчасового сховку чи навіть тривалого проживання людей (температура повітря доволі висока — тут зиму можна перебути; дим від вогнища повільно, але розходитьсь).

Внизу від виходу з печери є майданчик, на якому майже в центрі складені доволі великі камені. Можливо, там міг бути жертовник. Від майданчика починається вал, який тягнеться на захід і розритий неподалік навпроти виходу каменю (певно, свого часу був влаштувати кар'єр). У валі згадані вже дослідники знайшли кераміку 12-14 століть. Між валом і скалою є долина, дном якої йде стежка. В тій скалі є виїмка, але явного входу в можливу печеру нема [11].

майданчик нижче входу в печеру

вид на вал з півночі

Таким чином, місцина являє собою комплекс печер, а за характерними ознаками можна зробити висновок, що тут було давнє святилище (печерний комплекс): головні споруди із каміння розташовані в межах гори; наявні спеціально облаштовані майданчики для обрядів, комплекс оточений ритуальними валами чи впорядкованими валунами — сакральною межею святилища; коло печер є залишки ймовірних капищ та жертovníків; широке застосування каменю та кам'яних вимощувань; відсутність залишок звичної житлової або господарської забудови [8]. На основі виявлених археологічних даних приблизний час функціонування святилища можна почати від 9-10 століть (а може і раніше), а чи не найінтенсивніше воно використовувалося в 12-14 століттях. Можливо, саме для боротьби з язичниками, в 14 столітті у підніжжі сусідньої гори було побудовано монастир. Правда, довге існування святилища вказує на сильну основу місцевих вірувань та культу, пов'язаного з ним.

Місцина потребує більш детального дослідження, в тому числі й археологічного.

Історичне середовище

Околиці Збаража, північні витоки річок Дністровського басейну заселені здавна. Тут знайдені мезолітична стоянка (8 тисяч років до нашої ери), поселення трипільської (5-3 тисячі років до н.е), черняхівської (1-5 століття н.е.; зокрема, коло Чернелова-Руського І. Геретою відкопано велике поселення, на якому знайдено корону; причому, кістяки чоловіків мали антропологічний тип, близький до галлів з центральної Європи [7]), пражської (5-8 століття н.е.), Лука-Райковецької (давньоруської) культур. Цей край входив в ареал формування слов'яномовних народів, тут відбувалися бурхливі етнотворчі та державотворчі процеси. Вперше згадується в літописах під 1211 роком, але задовго до цього місто на р. Гнізна було одним з найбільш укріплених удільних центрів місцевих державних утворень, а потім і Галицько-Волинського князівства [9].

В уже літописні часи значна частина Медоборів та прилеглих до них території належала Збараському князівству, яке мало статус княжої волості й діяло на певних автономних правах: держави, до яких воно входило не втручалися у його внутрішні справи, князі Збараські здійснювали управління, збирали податки та чинили суд, були зобов'язані надавати військову допомогу своєму сюзеренові й не мали самостійних зовнішніх зносин [9]. Цілком ймовірно, що саме це відіграло значну роль у збереженні язичництва довгий час на окреслених землях.

В середині 14 століття Збараське князівство перейшло під управління Литовської держави. В 1393 році великий литовський князь Вітовт дав Збараж сіверському князю Корибуту (прийняв хрещення у 1386 році під ім'ям Дмитро). Корибут проводив незалежну політику, через що вступив в конфлікт з Великим князем Литовським Кейстутом. Саме останній приєднав до Литви північні уламки Галицько-Волинської держави (цікавий факт, що хоч він і прийняв хрещення, його тіло спалили у Вільні за язичницьким обрядом). Син Корибута - Жигимонт (Сигізмунд) брав участь у битві при Грюнвальді [1].

Аби розуміти події давнини, варто мати на увазі, що в 14 - початку 15 століття Збараська земля належала до Великого Князівства Литовського, князі якого, хоч і були хрещені (деколи по кілька разів, залежно від політичних вигод), але вмирали як язичники і християнські ордени їх інакше і не сприймали, навіть після хрещення. Цілком ймовірно, що їхнє правління Збараським князівством могло спричинитися до посилення переслідуваного за руських часів язичництва, яке почало переживати певне відродження...

— — —

1. Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. — Біла Церква, 2006.

2. [Довбуша-2/Dovbusha-2](#)

3. Ідзьо В.С. Ранньослов'янське суспільство і ранньослов'янська державність. Зародження і становлення християнства на території України. — Львів: СПОЛОМ, 2004. — 288 с.

4. Козлов М. Язичницький світогляд східних слов'ян: структура, еволюція, трансформація. Монографія / М.М. Козлов. — Севастополь: Видавець Кручинін Л.Ю., 2009. — 288 с.

5. Кришук М.М. Топоніміка Тернопільщини. Навчально-методичний посібник. — Тернопіль, 2008. — 200 с.

6. [Медобори - краса Поділля](#)

7. Т. М. РУДИЧ. [АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ МАТЕРИАЛ ЧЕРНЯХОВСКОЙ КУЛЬТУРЫ ИЗ РАСКОПОК И. ГЕРЕТЫ.](#)

8. И.П.Русанова, Б.А.Тимошук. Языческие святилища древних славян. — М.: Издательство «Ладога-100», 2007. — 304 с.

9. Тернопільський енциклопедичний словник. — Тернопіль: видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2004—2010. — ISBN 966-528-197-6, том 1, 2004.

10. Тимошук Б.А., Русанова И.П. Отчеты Прикарпатской экспедиции в архивах ИА РАН, ИА АН Украины, Тернопольского музея, 1988.

11. Б. Явір Іскра. [Печери Залужжя](#) // Живий журнал, 2012

— — —

© Борис Явір Іскра, листопад-грудень 2013